

Biró Zsófia

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ elméleti-történeti tagozatának tagja

Hol éri meg nőnek lenni?

I. Bevezetés

Napjainkban az a szerencse ér minket, hogy hazánkban a nők és férfiak teljes mértékben egyenjogúak, legalábbis a jog szerint mindenképpen, de nem mindig volt ez így.

A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy – a biztosított jogokat tekintve – hol lenne kedvezőbb nőként élni, közelebbről az ókori Rómában, vagy a hajdani Magyar Királyságban volt-e kedvezőbb helyzete a „gyengébbik nemnek”.

Elsőként rögzítendő, hogy a célszerűség érdekében a munka csak a legtöbb joggal rendelkező „női állapotokat” vizsgálja, így a szabad (*liber*), római polgár (*civis Romanus*), önjogúakat (*personae sui iuris*), illetve hatalomalattiakat (*personae alieni iuris*) a családi állapotok bizonyos esetei miatt, továbbá hazánkban a magyar nemes nőket (*nobiles*) a fiúsításra (*praefectio*) is kiterjedően. Az értekezés megállapításai a továbbiakban rájuk értendőek.

II. Római jogi szabályozás

1. Jogképesség

„Jogalanyiség, más szóval jogképesség az embernek ill, a jogi személynek az a jogrend adta lehetősége, hogy jogviszonyok alanya lehet, vagyis, hogy jogok illethetik és kötelezettségek terhelhetik.”¹ Teljes jogképesség birtokosa a római polgár.

„A teljes római polgárjog (*civitas Romana*) közjogi és magánjogi jogosultságok foglalata: a) a közjog területén jelenti a *ius suffragiit*, a *ius honorumot* és a *ius militiaet*; b) a magánjog területén pedig a *ius connubiit* és a *ius commerciiit*.”² A nők esetében csak magánjogi jogképességről (*ius connubii* és *ius commercii*), beszélhetünk, arról is csak bizonyos korlátozások mellett. Például „nem lehetnek családi hatalmi jogai (*patria potestas, manus*), gyámságot nem viselhet, kivéve az anyát és nagyanyát a jusztiniánuszi jogban; a nő öröklő képessége a régebbi jogban korlátozott: törvényes öröklés esetén az oldalági nőrokonok, az örökhagyó nővérét kivéve, nem örökölhettek.”³ A *SC Velleianum* (Kr.u. I. sz.) egyik rendelkezése pedig kijelenti, hogy a nő esetében a téves jogismeret (*ignorantia iuris*) mentesít a hátrányos jogkövetkezmények alól. El kell ismerni, ha nem is egyenjogúak a nők a férfiakkal, ez a rendelkezés igenis hasznos a számukra, sőt, mondhatni több joggal rendelkeznek ilyen esetekben, mint a férfiak, őket ugyanis a jog nemtudása nem mentesíti a hátrányos jogkövetkezmények alól.

2. Önjogúság

A magánjog területén lényeges, hogy egy nő önjogú vagy hatalom alatti. Az *alieni iuris* családtagnak is van magánjogi jogképessége, de ezt korlátozza a *paterfamilias* vagy a *manusos* férji hatalom. Ugyanis a hatalom alatti mindig a *paterfamilias*nak szerez, illetve férjének, ha *manusos* házasságban élnek.⁴ Ugyanakkor „a családtagok vagyoni

¹ Benedek Ferenc – Pókecz Kovács Attila: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2013. 107. o.

² Benedek – Pókecz: i. m. 114. o.

³ Benedek – Pókecz: i. m. 118. o.

⁴ Megjegyzendő, hogy amennyiben a férj személye nem egyezik meg a *paterfamilias* személyével, akkor a *manus* alatti feleség a férje családja *paterfamilias*ának szerez.

önállósága a feleség esetében a *manus* eltűntével már viszonylag korán elismerésre jutott.”⁵

2.1. A patria potestas megszűnése

A nők számára a *patria potestas* egészen élethosszig tart, hacsak valamely állapot azt meg nem szünteti. Ilyen a halál, ha a lány Vesta-szűz lesz, az *adoptio* (más hatalmába adás) vagy az *emancipatio*, azaz a hatalom alóli elbocsájtás, önjogúsítás. Nők *emancipatio*ja esetén a családfő egyszer adja a bizalmi ember *manicípium*ába a hatalom alattit, így az önjogúvá válik. „Az *emancipatio* joghatása a *capitis deminutio*: az *emancipatus* önjogúvá válik, de agnát rokonsága eddigi családjával megszűnik.”⁶

2.2. Önjogú nők a közéletben

Már Paulus megállapította, a nők is rendelkeznek kellő ítélőképességgel, de mégis bevett hagyomány, hogy nem láthatnak el közhivatalt.⁷ A Kr. u. II. századra a különböző gazdasági, társadalmi folyamatok eredményeképp a „gyengébbik nem” akár családi kisvállalkozást is vezethet, ugyanakkor továbbra is tiltott működési területnek számít a közszereplés és a nyilvánosság előtti fellépés. Nem tölthetnek be tisztséget, másokért nem vállalhatnak felelősséget, csak saját ügyeikben járhatnak el. Ha valamelyik mégis bekövetkezne, az érintett nő negatív értékítélet alá esne, sőt, női mivoltát is kétségbe vonnák.

Ugyanakkor, mint önjogú nő: perképes; magánjogi peres eljárásban gyámja jóváhagyásával félként részt vehet, magát akár személyesen is képviselheti, bár elvárás, hogy ezt helyette valamely férfi rokona, bizalmi embere tegye meg. Érdekesség Maesa esete, aki nő léte – vélhetően büntető perben – saját magát képviselte. Mivel rendelkezett az ékesszólás és a jó meggyőzőképesség tudományával, ráadásul érvei is helytállóak voltak, felmentették.⁸

⁵ Benedek – Pókecz: i. m. 126. o.

⁶ Benedek – Pókecz: i. m. 130. o.

⁷ D. 5.1.12.2. (*Paulus libro septimo decimo ad edictum*)

⁸ Péter Orsolya: A nők közszereplésének és nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban. Miskolci Jogi Szemle 2008/2. sz. 79-93. o.

3. A házasság

Ha a nő megházasodik, általában férji hatalom (*manus*) alá kerül,⁹ amely a férj teljes magánjogi uralma a feleség felett személy- és vagyoni jogi tekintetben egyaránt. A férji hatalom megszerzésének két formaszzerű és egy formátlan módja volt ismert az ókori Rómában. A plebejusok rendes *manus*-alapító ügylete a *coemptio*, egy, a nővétel gyakorlatából kialakuló sajátos *mancipatió*s ügylet (*imaginaria venditio*) volt.¹⁰ Ezt a színleges vételt a férj eleinte a nő atyjával (önjogú nő esetében gyámjával), később magával a nővel köti, az utóbbi esetben tehát nem más, mint a nő ön-*mancipatió*ja atyja vagy gyámja hozzájárulása mellett. A patríciusok között szokásos *manus*-szerző mód ezzel szemben a *confarreatio* szakrális ügylete volt, mely abban állt, hogy a felek tíz tanú jelenlétében kenyéradózatot (*panis farreus*) mutattak be a *pontifex maximus* és a *flamen Dialis* közreműködésével.¹¹ Abban az esetben, ha a házassági kötelék formátlanul jött létre, anélkül, hogy a felek *manus*-alapító ügyletet vittek volna véghez, az ún. *usus* útján keletkezhetett a férji hatalom. Ebben az esetben a férj a házassági életközösség egy éven keresztül folyamatos fenntartásával, elbirtoklás (*usus*) révén szerezte meg a *manust*, ami szintén feltételezte a nő atyjának vagy gyámjának legalább hallgatóságos hozzájárulását.

Római házasságot *ius connubi*vel rendelkező nő köthetett. Lényegében a nő kikerül addigi *agnatió*jából és bekerül férje *agnatió*jába, így a továbbiakban az új agnát rokonság *paterfamilias*ának szerez. „Nemzetségnevét megtartja, és azt férje nemzetségnevével együtt viseli. Osztozik férje rangjában, részese férje *sacráinak* és férje

⁹ Fontos megemlíteni, hogy a *manus* intézménye a köztársaság utolsó századáig áll csak fenn.

¹⁰ A *coemptio* intézménye jól mutatja, hogy a *mancipatio* a római jog egyik legősibb – már a XII táblás törvény előtti korra visszanyúló – formaszzerű, a *res mancipi* tulajdonának, illetve a szabad személyek feletti hatalom átruházására szolgáló ügyleteként milyen sokrétű funkciót töltött be, s korántsem lehet azt pusztán a készvétel azonosítani. Ezen ősi intézmény gazdasági szerepéről, a *per aes et libram* ügyleti formában végbemenő színleges adásvételekről általában ld. *Jusztinger János: A vételár meghatározása és szolgáltatása a konszenzuális adásvétel római jogi forrásaiban. PhD-értekezés (Pécs 2012), 14-15. o.*

¹¹ Mivel bizonyos papi tisztségekre (*rex sacrorum*, *flamenek*) csak *confarreatio*s házasságból származók pályázhattak (legalább három alkalmas pályázó kellett), a *confarreatio* olyan családokban volt használatos, amelyek e tisztségek betöltőit szokták hagyományosan adni. Vö. *Benedek – Pókecz: i. m. 131-132. o.*

családjában *materfamilias* tiszteletben részesül. Alá van vetve a családfő házi fegyelmi jogának, de már a legrégebb időtől fogva nem lehet eladni vagy *noxába* adni.¹²

Megjegyzendő, hogy a hazai tankönyvirodalomban van olyan, kisebbséginek tekinthető nézet, mely szerint a feleség, még ha *manus* alatt áll is, nem kerül át férje *agnatió*jába. Az *agnatio* kettős természettel rendelkezik, melyből az egyik az apai ágon alapuló leszármazás. Tehát a feleség a *manus* miatt ugyan a *paterfamilias patria potestas*a alá tartozik, de magának az *agnatió*nak nem tagja. Másrészt az *agnatio* hatalmi köteléken alapuló rokonságot jelent, így az *agnatió*ba tartozik a szűkebb család, az *uxor in manut* kivéve, továbbá a közelebbi *agnát* rokonok és végül a nemzetség.¹³

3.1. Női vagyonjog a házasságban

Vagyoni szempontból szintén az új *agnatio* számára szerez a *manus* alatti feleség, illetve ha házasság előtt önjogú volt, teljes vagyona a férjére (vagy a *paterfamilias*ra) száll. Amennyiben hatalom alatti nő *manus* alá kerüléséről van szó, a családfő a férj számára bizonyos vagyont juttat, kárpótlást nyújtva az elveszett öröklési lehetőségek pótlására.

A nőnek lehetősége van mindezt elkerülni: ha a házasságkötés *manus* nélkül valósul meg (attól még érvényes, jogszerű római házasságról beszélünk, mert fenn áll az *affectio maritalis*), és évenként egymást követő három nap erejéig a nő máshol tartózkodik, meggátolja a *manus* elbirtoklás útján történő megszerzését (*trinoctium; usurpatio trinoctii*), így ha önjogú, magánvagyona megmarad. Ulpianus szerint: „*Cui fuerit sub hac condicione legatum " si in familia nupsisset", videtur impleta condicio statim atque ducta est uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti venerit. nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.*” Azaz: „A házasságot nem az elhálás, hanem a megegyezés hozza létre.” (D. 35,1,15). A *manus* nélküli házasságot jogi ténynek, nem pedig jogintézménynek tekintik. Az önjogú feleség nem kerül be férje *agnatió*jába, civil jogi értelemben sem lesz családtaggá. Gyermekai után sem örököl (akiket férje

¹² Benedek – Pókecz: i. m. 137. o.

¹³ Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és institúciói. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, Budapest 2013. 240. o.; Brósz Róbert: Ist die uxor in manu ein Agnat. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica 1976. 3-15. o.; „*Sunt autem agnati per virilis sexus personas cognatione iuncti, quasi a patre cognati.*” „Agnát rokonok pedig azok, akiket férfiak által közvetített rokonság fűz egybe, vagyis az [azonos] apától [származó] rokonok.” (Gai. 1, 256)

agnatiójába szül) és azok sem örökölnék anyjuk után.¹⁴ Érdekeség azonban, hogy a *praetori* és császári jog szerint a túlélő házastárs számára megnyílik a törvényes öröklés, hiába nem tartoznak azonos *agnatió*ba.

3.2. Házasságból fakadó női különjogok

A házassági vagyonközösség ismeretlen a római jogban, így a feleség, ha hatalomalatti, akkor a *paterfamilias*nak szerez, ha önjogú, akkor saját vagyona, a női szabadvagyon (*parapherna*), kizárólagos használata és a felette való rendelkezés továbbra is őt illeti. Ha akarja, vagyonának kezelését *mandatum* formájában bárkire bízhatja, de első sorban a férjre szokás, aki *diligentia quam in suis rebus* tartozik azt kezelni. Ebben az esetben a feleségnek törvényes zálogjoga áll fenn a férj teljes vagyonán biztosíték gyanánt.¹⁵

A házasság alatt a feleséget megilleti továbbá a *honor matrimonii*, ami megkülönbözteti őt, mint *uxort*, a *concupinától*. A házassági hűség is elsősorban a feleséget kötelezi, a házasságtörésen tetten ért nejét a férj büntetlenül megölheti. (Akárcsak a magyar jogban, itt száz százalékos az egyezés.) „Egymás javainak eltulajdonítása esetén csak az *actio rerum amotarum*nak van helye. (...) Tilos és érvénytelen (semmis) a *donatio inter virum et uxorem*, a házastársak és azok közti ajándékozás, akik velük a *potestas* viszonyában állnak.”¹⁶ *Manus* nélkül kötött házasság esetén is a férjet terheli a felesége eltartása, azonban a házasság alatt a nő által szerzett vagyona felállították a *Praesumptio Mucianát*, mely szerint: a házasság alatt a feleség által szerzett javak a férjtől származnak, mindaddig, amíg ennek ellenkezője be nem bizonyosodik.¹⁷

3.3. A manusos házasság megszűnése

¹⁴ Föld – Hamza: i. m. 251-252. o.

¹⁵ Brósz Róbert – Pólay Elemér: Római jog. Tankönyvkiadó, Budapest 1984. 155-156. o.

¹⁶ Benedek – Pókecz: i. m. 137. o.

¹⁷ Brósz – Pólay: i. m. 155-156. o.

„A nőknek a férji hatalomtól való idegenkedése miatt a *manus*-alapító ügyletek is *desuetudo*ba kerülnek a köztársaság utolsó századában.”¹⁸

A *manus* megszüntetésére két ügylet szolgált; a *remancipatio*, melynek következtében a feleség visszakerül a korábbi *paterfamilias* hatalma alá, vagy amennyiben önjogú volt, akkor egy bizalminak *mancipálják*, aki a nőt *manumittálja*, így annak patrónusa, gyámja lesz. A *confarreati*ót (főleg arisztokrácia által alkalmazott ünnepélyes formája a házasságkötésnek) pedig *diffarreati*óval szüntethető meg.

Az egyik legnagyobb különbség a római és a régi magyar jog között a házasság megszüntetésében áll. Ugyanis a római házasság megszűnhet (akár a felek akaratából: válás – *divortium*, *repudium* –, akár akaratukon kívüli okokból, pl.: házastárs halála).

Érdekesség, hogy a keresztény császárság idején is megmaradt a római jog válás intézménye, melyet ugyan az egyház nem nézett jó szemmel.

4. Cselekvőképesség

„A cselekvőképesség bármely (szabad vagy nem szabad) érett eszű és épelméjű embernek az a képessége, hogy cselekedeteivel joghatásokat tud előidézni. A cselekvőképesség két irányban nyilvánul meg: ügyletképesség (*negotiorum capacitas*) és vétőképesség (deliktum-képesség: *delictorum capacitas*). A cselekvőképesség részbeni hiánya a korlátozott ügyletképesség. Ez abban áll, hogy egy önjogú személy bizonyos ügyleteket önállóan végezhet, másokhoz viszont gyámja jóváhagyására, ill. gondnoka beleegyezésére van szükség.”¹⁹

4.1. Női gyámság (*tutor mulieris*)

A nők esetében is fennáll a korlátozott ügyletképesség, így gyámság alá kerül minden serdült korú nő élete végéig, amennyiben nem áll *patria potestas* vagy *manus* alatt. Ha törvényes gyámságról esik szó (lehet végrendeleti vagy hatósági gyámság is), az a gyámolt legközelebbi agnát férfi rokonát illeti meg. Mivel törvényes úton ez a személy örökölné a gyámolt esetleges halála bekövetkeztével, így saját érdeke is ahhoz fűzi,

¹⁸ Benedek – Pókecz: i. m. 132. o.

¹⁹ Benedek – Pókecz: i. m. 144. o.

hogy a rábízott vagyont megfelelően kezelje.²⁰ A nő gyámja (*tutor mulieris*) hivatott megakadályozni, hogy a nő a maga vagyonát a családtól elvonhassa, vagy elvesztesse. A női gyámság szükségességét a leginkább a gyámoltak könnyelműségével indokolták. Feladata a nő személye feletti felügyeletet jelentette, a vagyonkezelés jogát a gyám már a korai köztársaság idején elveszítette. Lényegében csak a gyámi *auctoritas* megadása maradt feladata.

Jellemző, hogy amint a női gyámság intézménye már nem a családi érdekeket, hanem a gyámoltét szolgálja, azonnal hanyatlásnak indul. A köztársaság korától a nőnek lehetősége nyílik megszabadulnia gyámjától, vagy lecserélni azt. Az utóbbi esetben a gyám jóváhagyásával a nő egy bizalmi emberrel (*coemptioator*) színleges házasságra lép, hogy az majd az új, kiszemelt férfi gyámsága alá adja. A formasággá vált intézményt végül a principátus eleji jogalkotás számolja fel.²¹

Összességében megállapítható, hogy a női jogok a római jog alapját képező családtól, családi állapottól, a házasságtól és az önjogúságtól függenek, következésképpen az ókori Rómában szabad, római polgárságú, emancipált patrícus nőnek éri meg lenni, aki házasságban él, de jogi megkötöttségek (*conferratio, manus*) nélkül.

III. A tradicionális magyar jog szabályozása

1. Jogképesség

A tradicionális magyar jog szerint minden ember jogképességgel rendelkezik, jogok alanya lehet és kötelezettségek terhelhetik. E fogalom a teljes jogképességet írja le, de az korlátozható nem, vallás és társadalmi státus alapján. A jogképesség, akárcsak a római jogban, a születéstől visszafelé számított háromszázadik napra tehető, amennyiben a gyermek élve születik. A vélelem megdönthető. Teljes jogképességgel tehát 1848 előtt a magyar férfi nemesek bírnak.²²

²⁰ Bessenýő András: Római magánjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2010. 189. o.

²¹ Benedek – Pókecz: i. m. 150. o. A *cura minorum* szabályai természetesen a női gyámság alatt álló önjogú serdült, de kiskorú nőre is vonatkoznak, ameddig a női gyámság egyáltalán fennállott. Ilyenkor a *curator minoris* és a *tutor mulieris* a maga jogkörében volt illetékes.

²² Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999. 32-53. o.

2. Önjogúság

Önjogú minden olyan személy, aki nem áll más hatalma alatt (atyai, gyámi, gondnoki); huszonnegyedik életévét betöltötte; férfi – legalábbis jogállásából eredően – (korábban akkor válhatott valaki önjogúvá, ha atyja megosztott, azaz osztályt tett a vagyonban). A nők a házassággal vagy fiúsítás útján válnak önjogúvá. A cselekvőképességet tekintve a nők tizenkettő (később az egységesítés után tizennégy) éves koruktól korlátozottan cselekvőképesek, a teljes cselekvőképességet házasság által, de legkésőbb tizenhat évesen érik el.²³ Mindezekből következik, hogy a „legszebb”, legszabadabb női állapot, ha valaki tizennégy évesen (fiúsítva) férjhez megy egy nemeshez, majd azonnal megözvegyül (ráadásul az elhunytak még rokonai sincsenek...).

3. Nemessé válás

Ahhoz, hogy érthető legyen, hogy hol helyezkedik el a nemesség elnyerésénél a fiúsítás, röviden meg kell vizsgálni a nemessé válás lehetőségeit. Nemessé válni eredeti és származékos úton lehet. Az eredeti úton történő nemessé válásnak szintén két variációja van.

Általánosan nyeri el a nemességet, aki:

- a királytól kapja (*veri barones*): címeres nemesítő levéllel, azaz a király pénzért cserébe címet és címert adományoz
- királyi adománnyal: a nem nemes nemessé válik és címert kap

A nemesség elnyerésének különös formái:

- örökbefogadás: Az örökbefogadónak halála közeledtével még mindig nincsen leszármazója, így, hogy ne történjen magszakadás, királyi engedéllyel végbe megy az örökbefogadás
- királyi kegyelemmel való törvényesítés: ha a nemesnek nincsen törvényes gyermeke, de balkézről született, akkor a gyermek a királytól, eredeti módon szerez nemességet

²³ Béli: i. m. 53. o.

- ünnepélyes honfiúsítás: („másképpen állampolgárrá fogadás”) Leginkább idegeneket szoktak, akik tettek a hazáért; a király és a rendi országgyűlés törvényben felveszi az idegent a magyar nemesek sorába. Ezután már magyar nemesi birtokot is szerezhet (egyébként csak magyar nemes juthat Magyarországon nemesi birtokhoz)
- fiúsítással: amennyiben a nemesnek nem született fiú gyermeke, a lányát királyi engedéllyel örökössé teszi férfiak módjára; királyi kegyelem szükséges, hogy a családi vagyon ne szálljon vissza a királyra a magszakadás miatt. A királyi birtokban történő fiúsítás érvényét veszítette, ha a nemesnek utóbb törvényes házasságból fiú gyermeke született.²⁴

4. Fiúsított nemes nők

A fiúsítás (*praefectio*) eredetileg az egykori magyar öröklési jog intézménye volt, de most, mint állapot szerepel a vizsgálat tárgyaként.

„A XIII. századtól a (nemes) nők minden vagyoni jogi viszonyra kiterjedő jogképességgel bírtak ugyan, de az ősiség elvén nyugvó jogrendszerben a férfikkal egyenlő jogokat soha nem élveztek, jogképességük tehát nem volt teljes, kivéve azt az esetet, ha királyi kegyből fiúsítva lettek.”²⁵

Eredetét tekintve Károly Róbert tett 1332-ben kivételt, amikor is egy csatában mellette, érte elesett egy egész nemesi család összes férfi tagja, és akkor ő az otthon maradt, túlélő családtagot, Nádasd nembeli Gersei László leányát, Margitot, Magyar Pál feleségét tette „igazi örökössé” apja minden birtokában. „Jellemző, hogy 1) ezért külön törvényt kellett hoznia, 2) ezt a rendelkezését óriási felzúdulás követte, és joggal hivatkoztak arra, hogy egész Európában nincs ehhez fogható, és 3) az ellenzők találtak

²⁴A nemesség származékos úton is megszerezhető, úgy mint: *barones solo nomine*: családon keresztül nyerik a nemességet; nemes atya: törvényes házasságából születik; nemes anya, illetve nem nemes apa házasságából születik: fél nemes; Nem nemes nő, nemes férfi házasságából születik: a nő férje jogán nemességet szerez (+ a gyermek is nemes), de ha a nő másodikra nem nemeshez megy hozzá (csak protestánsoknál lehetséges a válás, újra házasodás), akkor a nő elveszíti nemességét; A fiúsított nemes nőtől és nemes férfitől származó gyermeknek jogi szempontból két apja van; fiúsított nőnek nem nemessel való házasságából született gyermeke a nő után továbbörökli a nemességet, mert jogilag férfi a női nemes. Vö. Béli: i. m. 36-38. o.

²⁵ Béli: i. m. 51. o.

is valahogy egy másod-unokatestvért, akit aztán a király elé hoztak, mondván: íme, az igazi örökös...²⁶ I. Lajos már gyakorlottan alkalmazta az intézményt, több mint hatvan nőt fiúsított, Luxemburgi Zsigmond esetében ez a szám pedig csak növekedett. Alapjául a nyugat-európai női hűbér szolgálhatott. Elterjedése a XIV. századtól jellemző, a XV. század végére pedig bevett aktussá vált. Amint azt már említettem, a fiúsított női nemes azonos jogokkal rendelkezett, mint egy férfi nemes, úgy mint:

- nemesi birtokszerzés
- nemesi cím viselése
- nemesi címer viselése
- nemesi tisztség viselése
- közgyűlésen, országgyűlésen való megjelenés (fiúsított nemesek képviselőt/követet küldtek maguk helyett)
- nem köteles adót fizetni, a vérével adózik, ha támadás éri az országot: honvédő háború (országhatáron kívülre az 1222-es Aranybulla értelmében nem köteles menni). Ez a jog kicsit nehezen megfogható, valószínűleg ilyen esetben a fiúsított nemes katonákat küldött ugyan, de ő maga nem vett részt a nemesi felkelésben.
- nem lehet szabadságától megfosztani törvényes bírójuk ítélete nélkül (a nemes bírója pedig a király), továbbá csak tettenérés esetén lehet letartóztatni a következő esetekben: szándékos emberölés, rablás, útonállás, erőszakos közöszlész (női elkövető nem nagyon fordult elő), gyűjtogatás, végül, de nem utolsó sorban lopás esetén (1841-től váltó hamisítás miatt is)

Minden más társadalmi státuszúaknak korlátozott a jogképessége: félnemesek, honoráciorok, jászok, kunok, székelyek, izraeliták, izmaeliták és végül a nők. Ezért is volt szerencsés, ha valakit fiúsítottak.

A fiúsított nők a házasság szempontjából nők, csak a saját családjuknak vagyoni szempontjából férfiak, így a nők különös vagyoni jogai is megilletik őket, úgy mint:

- a leány negyed
- a hajadoni jog

²⁶ Falvai Róbert – Szilágyi Rita: Magyar királynék és nagyasszonyok-7. kötet: Nő a magyar trónon. Duna Kiadó, Budapest 2012. <http://dunakiado.hu/hu/konyvek/magyar-tortenelem/437-no-a-magyar-tronon.html>

- a hozomány
- a jegyajándék
- a hitbér
- az özvegyi jog
- az özvegyek öröklési joga és
- a közszerzemény.

4.1. Fiúleány intézmény

A fiúsítás kapcsán érdemes megemlíteni a székelyek fiúleány intézményét: II. Ulászló lemondott a háramlási jogról a népcsoport esetében (ezt nevezik urafogyott öröklésnek), így nem kellett fiúsítani, automatikusan a fiúleány örökölhette.²⁷

IV. Összegzés

Végül, az antik római és a tradicionális magyar jog előírásai által biztosított főbb női jogokat összehasonlítva, a következőket lehet megállapítani.

A római jog esetében a szabad, római polgársággal rendelkező patrícius nőknél is csak magánjogi jogképességről beszélhetünk, ezzel szemben a magyar jogban a fiúsított nemes nő teljes jogképességgel bír.

A római jog korlátozza a nő vagyonjogait, ugyanis az, amennyiben nincs emancipálva, a *paterfamilias*nak vagy férjének szerez (*manus*), ráadásul a nők számára a *patria potestas* életük végéig kitart (ha nincs emancipálva). Megjegyzendő, hogy a *manus* eltűnésével a vagyoni önállóság elismerésre jutott.

Ugyan a római nő *emancipatio* útján önjogúvá válik, de korlátozottan ügyletképes volta miatt így is gyámság alá kerül, melynek intézményét a principátus számolja fel. (Azonban a gyám a vagyonkezelés jogát már a korai köztársaság idején elveszíti.) Míg

²⁷ Béli: i. m. 134. o.

a magyar jog szerint a nők házassággal vagy fiúsítás során önjogúvá lesznek, ráadásul a fiúsított nőnél minden, a férfi nemesekre vonatkozó jogok is beállnak.

Házasság esetén a római jog szerint a nőnek rendelkeznie kell *ius connubi*vel, míg a tradicionális magyar jogban elismert házasságkötéshez külön jogra nem volt szükség. Amennyiben az ókori Rómában a házasságkötés szerencsésen, *manus* nélkül valósult meg és a feleség előtte önjogú volt, akkor az is maradt, magánvagyonra (*parapherna*) kizárólagos használója és rendelkezőjeként él tovább. A feleséget a házasság során megilleti továbbá a *honor matrimonii*. A hozomány és a jegyajándék intézménye mindkét jogrendszerben fennáll.

A római és a tradicionális magyar jog között a legnagyobb különbséget a házasság megszűnése jelenti. Utóbbinál ugyanis nem volt lehetséges a házasság felbontása, ténylegesen érvényesült az „ásó, kapa, nagyharang” elv. Legfeljebb az ágytól és asztaltól való elválasztást mondták ki engesztelhetetlen gyűlölség esetén. Magyarországon a válás egyedül a protestánsok esetében volt engedélyezett, szintén az előbbi okból, de ott is előbb kétszer öt éven keresztül megpróbálták kibékíteni a feleket, s csak ha ez sikertelenül zárult, akkor került sor a válásra. A római jogban ez minden probléma nélkül lement, akár mindkét fél közös elhatározása, akár az egyikük döntése alapján.

Fontos kiemelni a római jogban az „*ignorantia iuris*” szabályát, azaz, a nő esetében a téves jogismeret, vagy a jog nemismerése mentesít a hátrányos jogkövetkezmények alól, ellenben Magyarországon ez nem volt elmondható.

Visszatérve a fiúsított nőre, ő még a következő jogokkal is rendelkezik: nemesi birtokszerzés, nemesi cím viselése, nemesi címer viselése, nemesi tisztség viselése, közgyűlésen/országgyűlésen történő részvétel (bár nem éltek vele), leány negyed, hajadoni jog, hitbér, közszerzemény. Tulajdonképpen a fiúsított nemes nőnél már csak az ország főméltóságai és a király rendelkezett több joggal.

Jól látszik tehát, hogy a római nő életútja leginkább azzal írható le, hogy az egyik hatalom alól kikerül, de legtöbbször azonnal bekerül egy másik alá, még az emancipált nő sem teljesen önálló a gyámi fennhatóság miatt (a principátusig). Míg magyar esetben

a fiúsított nőnél az összes, magyar nemesre vonatkozó jogok beállnak, nemre való korlátozás nélkül, ugyanis, mint azt már említettem, jogilag a fiúsított nő férfinak tekintendő (kivéve házasság jogi szempontból).

Megállapításaink összegzéseként levonhatjuk azt a következtetést, hogy egy esetleges időgéppel, az *ignorantia iuris* kétségkívül vonzó elve ellenére (mely jogászok és joghallgatók számára irreleváns), de – a biztosított jogok összességét tekintve – az újkori Magyar Királyságba lenne érdemes látogatást tenni fiúsított magyar nemesként.

Czapári Dóra

joghallgató (PTE ÁJK), az ÓNSZ civilisztika tagozatának tagja

Tokorcsi Katalin

jogász, az ÓNSZ civilisztika tagozatának volt tagja

Alkotmányosság a magánjogban –

Az alkotmányos normák érvényesülésének elméleti problémái a magánjogi jogviszonyokban

I. Bevezető gondolatok; a közjog – magánjog kettősségének problematikája

A jog fejlődésének történetében a jogágak közül elsőként a magánjog jelent meg (pl. már az emberiség legkorábbi századaiban ismerték elődeink az „enyém” és a „tiéd” fogalmakat, elismerték a másik embert tulajdonosnak, a felesleges javak felhalmozásával létrejött a cserekereskedelem intézménye stb.), s mind a mai napig is a civiljogot tekinti a jogtudomány a dogmatikailag legkidolgozottabb jogágnak. Jelentősége aligha vitatható, hiszen egy olyan jogágról van szó, amely a legközvetlenebb összefüggésben áll a gazdasági viszonyokkal, amelyek az emberi létezés alapjait teremtik meg.

A magánjog alapvető elvei közé sorolhatjuk az igazságosságot, szabadságot, egyenlőséget, a kiegyenlítő igazságosság érvényesítését. A szabadság és egyenlőség elfogadásának következménye, hogy mindenki saját elhatározásából, és egyenlő feltételekkel lehessen jogviszony részese. A magánjog lehetőséget nyújt a kiegyenlítő igazságosság elvének érvényesülésére, amely szűkebb értelemben a szerződési jogban azt jelenti, hogy a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás egyenértékűek legyenek, a

kártérítési jogban pedig a kár kiegyenlítése teljes legyen. Tágabb értelemben azt a követelményt értjük alatta, hogy magánjogi jogviszonyokat csak olyan szabályok határozhatnak meg, amelyeket a felek maguk alkottak. A magánjognak a személyi autonómián és személyhez fűződő jogokon kell alapulnia. Ezért az európai kódexek ma is a szabadság, egyenlőség, igazságosság alapelveire épülnek.¹

A közjogi jogágak kifejlődése a civiljoghoz képest lényegesen későbbre tehető, ezek kialakulása ugyanis szorosan összefügg az államiság megjelenésével. Ugyanakkor a jogfejlődés során viszonylag korán, már a római jogban elhatárolták egymástól a közjog és a magánjog területeit, amely felosztás ma is a kontinentális jogrendszerek legalapvetőbb jellemzője. Ennek ellenére a közjog és a magánjog közötti különbségtétel a modern jogtudományban az egyik leginkább vitatott jogi kérdés. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a közjog és magánjog merev elhatárolása a modern jogviszonyokban aligha tartható fenn.

Evidens, hogy a nemzeti alkotmányok, így a magyar Alaptörvény is, a közjog részét képezik. Az Alaptörvénybe foglalt normák olyan értékrendszert képeznek, amelyek a közjogban közvetlenül tudnak hatni. Viszont az alaptörvényi normarendszer nemcsak a közjogban meghatározó, hanem a magánjogi jogviszonyokra is kihatással van. A civiljogban azonban ez az értékrend csak közvetetten, azaz az alkotmányos rendelkezéseknek a magánjogi normákon való átsugárzása folytán érvényesülhet.²

Az alkotmányos normák közül is kiemelkedő jelentőségűek az alapvető emberi jogok. Elsőként a francia forradalom időszakában fogalmazódott meg annak az igénye, hogy az egyént jogi eszközökkel is védelmezni kell a hatalom túlkapásaival szemben. Európa szerte olyan deklarációk láttak napvilágot, amelyek alanyi jogokat és szabadságjogokat biztosítottak az emberek számára. Ezek a jogosultságok ún. negatív, tartózkodási kötelezettségként jelentek meg az állam oldalán, ezért ezek az ún. status negativus körébe tartoznak.

¹ Gárdos Orosz Fruzsina: Az emberi jogok alkalmazásának lehetőségei a rendes bíróságokon különös tekintettel a magánjogi jogvitákra. Doktori értekezés, Győr 2010. 26-31. o.

² Paczolay Péter: A közjog és a civiljog kapcsolata az Alaptörvényben – avagy a Ptk. alkotmányos alapjai. Előadás, a Magyar Jogász Egylet miskolci tagozata által szervezett konferencia. (2013. február 1.) 1. o.

A további jogfejlődés azonban rámutatott arra a tényre, hogy egyáltalán nem elegendő az állami tartózkodás az alapvető jogok érvényesülése érdekében, hanem az államnak aktívan is cselekednie kell. Az állam egy sor olyan pozitív előjelű funkciót vállalt magára, amely a történelem korábbi századaiban elképzelhetetlen volt (pl. szabad sajtó állam általi támogatása).

A XX. században felbukkanó globális problémák (háborúk és gazdasági válságok) rámutattak arra, hogy az egyén sokkal kiszolgáltatottabb a hatalmi rendszerek túlkapásainak, mint valaha. Egyértelművé vált, hogy nemcsak az alkotmányokban vagy nemzetközi dokumentumokban kell megfogalmazni az alapvető jogokat és szabadságokat, hanem állami feladattá vált a magánszemélyek közötti alapjogvédelem is, azaz, hogy az alkotmányokba foglalt jogok érvényesülését a magánjogi jogviszonyokban, magánjogi jogállású jogalanyok között is biztosítani kell.³

Jelen dolgozat célja, hogy megvizsgálja, mennyiben képesek hatni az alapjogok, emberi és szabadságjogok, valamint az egyéb alkotmányos normák a magánjogi jogviszonyokban. Az alapjogok elsősorban a jogosultak és az állami szervek közötti jogviszonyokban érvényesülnek, ezt nevezzük vertikális hatálynak. Az alapjogok azonban rendelkeznek ún. horizontális hatállyal is, ami azt jelenti, hogy az alapvető jogok harmadik személyek vonatkozásban is válhatnak ki bizonyos jogi hatásokat – ezt a jelenséget nevezzük harmadhatálynak, azaz a *Drittwirkung* problematikájának.⁴

A probléma szoros összefüggésben áll a közjog-magánjog elhatárolásával, elsőként tehát ezt a kérdéskört kell górcső alá venni.

A közjog-magánjog közötti különbségtétel ugyan a római jogig, Ulpianusig nyúlik vissza, de a rómaiak számára nyilvánvaló volt, hogy a jog tudományos vizsgálata szempontjából az elhatárolás nem releváns, nem jelent lényegi különbségtételt. A *ius privatum* a polgárok személyi, családi és vagyoni viszonyait hangsúlyozta, míg a *ius publicum* a vallási kérdések, papi és állami tisztségek szabályait jelentette. A római jogi alapú további jogfejlődés eredményeit kitűnően illusztrálja Placentinus és Azo közti vita:

³ Gárdos: i. m. 268-270. o.

⁴ Chronowski Nóra: Az integráció alkotmányjogi dimenziói (http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Chronowski_PhD_ertekezes_2004.pdf) (2014. 04. 12.)

Placentinus szerint a *ius publicum* és *privatum* különállóak, míg Azo szerint csak módszertani különbségek vannak.⁵

A XVIII. században azonban szigorú kettéosztásra került sor az észjogi irányzatok hatására, amely elsősorban azon a gondolaton alapult, hogy a közjog mentes a bírói kontroll alól. A XIX. századi liberális felfogás – a *laissez faire* szellemében – a magánszférát teljesen elhatárolt kategóriának tekintette, s egyáltalán nem találta elfogadhatónak, hogy az állam a magánjogi jogviszonyokba beavatkozzon. Egyre inkább megfogalmazódott a *tertium non fatur* igénye, vagyis az a törekvés, hogy minden jogszabály besorolható legyen valamilyen kategóriába. E felfogás még a XX. században sem volt idegen a jogbölcselettől. Hivatkozhatunk akár Moór Gyula elméletére is: „közjog mindaz, ami az állam magatartására vonatkozik, magánjog pedig az, ami a magánszemélyekre és jogi személyekre.” Ő is azon az állásponton állt, hogy valamennyi jogszabály kategorizálható, de a szoros kapcsolat következtében vannak olyanok, amelyek mindkét kategóriába illenek, ezeket kétszeresen szerepeltetni kell. Ezen probléma felszámolására létrehozott egy hármass rendszertani tagozódást, amelyben önállóként kezelte a közjog és magánjog közti határsávot. Búza László pedig megalkotta azon szabályok kategóriáját, amelyek egyszerre fogalmoznak meg szabályokat a magáncselekvésre és az állami cselekvésre nézve. Ilyen szabálynak tekinthetjük az alkotmányokat.

A jogfejlődés századaiban számos olyan elmélet látott napvilágot, amely szintén az elválasztás mellett tört pálcát. Az *érdekelmélet* azt hangsúlyozta, hogy a közjog közérdeket szolgál, a magánjog pedig magánérdeket. (Ezt a tézist Nipperdey azzal cáfolta, hogy mind a közjognak, mind a magánjognak érvényesíteni kell a közérdeket.) Az *alanyelmélet* szerint a közjoghoz kapcsolódik az állam jogviszonyainak a szabályozása, a magánjogba pedig a nem állami szereplők viszonyaié. Tehát a közjogi jogviszonyban az egyik félnek államnak kell lennie, a magánjogban pedig két egyenlő pozícióban lévő fél lép jogviszonyba. Az *ügygondnok-elmélet* azon az állásponton áll, hogy ha a résztvevők egyike a köz érdekében jár el, akkor közjogi jogviszonyról kell

⁵ Gárdos: i. m. 19-20. o.

beszélünk. A kombinációs elméletek szerint pedig az eddigi elméletek közös alapokon nyugszanak, mindegyik igaz bizonyos mértékben.

A XIX. század második felében azonban rengeteg olyan elmélet keletkezett, ami cáfolja az elválasztás indokoltságát. A XIX. században John Salmond visszatért az ulpianusi gondolatokhoz: a common law országokban ma sincs éles határ magánjog és közjog két területe között. A francia jogirodalom is vitatta a közjog-magánjog elválasztásának lehetőségét, inkább osztályozási szempontnak tartotta.⁶ Hans Kelsen teljesen elítélte a közjog és magánjog elválasztását: véleménye szerint bizonyos különbségek vannak köztük, de ezek nem lényegiek.

Az éles határvonal tagadásával egy lépcsőzetes rendszer alakul ki, ahol a közjogi és a magánjogi jogviszonyok között olyanok találhatóak, amelyeknek mindkettő elemeit vegyítik. A horizontális hatály tanának megjelenése is cáfolta a közjog és magánjog éles elhatárolódását.⁷

Az elmúlt években-évtizedekben az alkotmányjogi változásokkal párhuzamosan a magánjog is jelentős átalakuláson ment át. Az alkotmányjog és a magánjog fejlődése egy irányba, az alapvető emberi jogok széleskörű elismerésének és horizontális kikényszerítésének irányába mutat. A magánjog közjogiasodása a klasszikus liberalizmus korának végén kezdődött el. Azon alapult, hogy a francia forradalom utáni gazdasági és társadalmi átalakulások felvetették azt a problémát a magánjogban is, hogy mikor kell elkezdni korlátozni a szabadságot a szabadság érdekében. Az egyenlőtlenségek egyre nőttek, ami felélesztette az igényt az állami beavatkozásra. Az állami beavatkozás elsőként is a magánjog alapintézményeit érintette: megjelent a tulajdon szociális funkciója. Elfogadták, hogy a tulajdon kötelezettségekkel terhelt, illetve úgy kell a tulajdont élvezni, hogy az egyben a közjó szolgálatában álljon. A jogalkotó korlátozni kezdte a szerződési szabadságot, különösen a munkaszerződések tekintetében. Valamint a bíróságok is sokszor módosították a szerződések tartalmát generálklauzulákra hivatkozva. A XX. században az is szükségessé vált, hogy az állam aktív gazdasági szereplőként lépjen fel.

⁶ Gárdos: i. m. 20-23. o.

⁷ Gárdos: i. m. 27-29. o.

A magánjog közjogiasodásának egyik fontos eleme a személyhez fűződő jogok rendszerének az átalakulása volt. Ez magával hozta a természetjog hódítását, aminek következtében a személy, a személy méltósága került a magánjog központjába. A Draft Common Frame of Reference polgári jogi alapelvként említi az emberi méltóságon és diszkriminációtilalmon alapuló személyhez fűződő jogok védelmét. Így előtérbe kerül az emberi jogok horizontális érvényesülése. Ezt főként az alapozhatja meg, ha az emberi jogok megsértése miatt a magánjogi jogalanyok egymás közötti jogvitájuk során a bíróságtól jogvédelmet kérhessenek. A magánjogban egyre inkább terjed a gyengébb fél védelmének követelménye, ami a méltányosságból vezethető le, ami generálklauzulákon át képes leginkább hatását kifejteni. Konklúzióként levonható, hogy társadalmi változásokhoz igazodóan a szociális szempontok megjelenése, a személyhez fűződő jogok erősödő védelme, a magánjog általános céljainak módosulása mind közelebbi kapcsolatot alakít ki a magánjog és az alkotmányokban rögzített emberi jogok közt.⁸

II. A Drittwirkung, azaz a harmadhatály a polgári jogviszonyokban

Amíg a ma alapvető jogként ismert fogalmak elnyerték a napjainkban elfogadott tartalmukat, hosszú fejlődésre volt szükség. Az első eredményeknek bizonyos angol törvényeket és nyilatkozatokat tekinthetünk⁹, valamint az 1774-es philadelphiai kongresszus által elfogadott Declaration of Rights és az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot. Ezekben kikényszerítő erővel még nem bírva, alapelvekként jelentek meg az alapvető jogok. A következő állomásnak a francia forradalom tekinthető, amikor az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata „az ember természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt” jogait említi. Megdöbbentő, de az amerikai alkotmány eredetileg nem tartalmazott rendelkezéseket az alapvető jogokról, csak később, 1791-ben egészült ki tíz alapvető jogokat tartalmazó alkotmány-kiegészítéssel, a Bill of Rights-cal. A kiegészítés az állam számára tartózkodásban megnyilvánuló kötelezettségeket írt elő az állampolgárok jogainak védelmében. A XIX. és XX. századi európai alkotmányok alanyi

⁸ Gárdos: i. m. 42-50. o.

⁹ 1628. évi Petition of Rights, az 1679. évi Habeas Corpus Act, az 1689. évi Bill of Rights

jogként tartalmazták az alapvető jogokat, amelyek az állammal szemben kikényszeríthetők voltak.

Az említett történeti fejlődés alapján az alapvető jogokat három csoportba sorolhatjuk: egyrészt az *első generációs alapvető jogok* csoportjába, amelyeket szabadságjogoknak is nevezünk, és az jellemzi őket, hogy nem kívánnak meg tevőleges magatartást az államtól, csupán tartózkodást, be nem avatkozást. A másik csoport a *második generációs alapvető jogok* csoportja, ami már nem pusztán tartózkodást, hanem aktív magatartás kifejtését várja el az államtól. Valamint megkülönböztetünk még *harmadik generációs jogokat* is, amelyeknek gyakran csak a tárgyi oldalát ismeri el az állam, így alanyi jogként nem érvényesíthetők.

Az alapvető jogokat az írott alkotmányok nem csak deklarálják, hanem gondoskodnak hatékonyságukról is, meghatározzák védelmük eszközét és módját. Ez a második világháború hatására kialakult emberi jogi jogvédelmi rendszerre vezethető vissza, amikor elsődleges cél lett az alapvető jogok alkotmányos jogként való kikényszeríthetősége.¹⁰

A jogtudomány mai állása elismeri, hogy az alapjogok valamilyen szinten érvényesülnek a polgári jogviszonyokban is, abban a tekintetben azonban vita van, hogy ez milyen mértékben valósul meg. Az alapjogoknak a polgári jogi jogviszonyokban való érvényesülésére négy alapvető modell állítható fel.

Az **első modell** szerint az alapjogok és a magánjog olyan két, világosan elkülönített jogterületet alkotnak, amelyek között nincsen átjárás. Ez a nézet tehát ragaszkodik a közjog és magánjog merev elválasztásához, amely azonban napjainkban már nem tartható.

A **második modell** azt vallja, hogy az emberi jogok egyetemesek, tehát a magánjogi jogviszonyokban is kötelező módon érvényesülniük kell – ez a gondolat azonban (egyelőre) túlságosan idealisztikus, megvalósíthatatlan.

¹⁰ Gárdos: i. m. 31-35. o.

A **harmadik modell** elismeri, hogy az emberi jogok érvényesülése nem lehet közvetlen, de a magánjogi kódexek generálklauzulái közvetíthetik azokat. Ma ez a többségi álláspont a jogirodalomban.

A **negyedik modell** szerint az alapjogok közvetlenül a magánjogi jogalanyokat nem, csak az államot kötelezik, azonban az államnak kötelessége ezeket a magánjogi jogviszonyokban érvényesíteni a bíróságok döntésein keresztül.¹¹

Az első kivétellel bármelyik modellt is fogadjuk el, az biztos, hogy a horizontális hatály létezése ma már nem vitatható. Ezt támasztja alá az *Európai Unió* joggyakorlata is, amely mind a közvetlen, mind a közvetett alkalmazhatóságra kiváló példát nyújt. Az Európai Unió alapító szerződésai alapvetően közjogi jellegű normákból állnak, azonban az Európai Bíróság (EB) jogfejlesztő gyakorlata ezeknek jelentős hányadát magánjogi jelleggel is felruházta. Az EUMSZ 114. és 115. cikke alapján az Unió a civiljogi jogalanyokat közvetlenül érintő normákat is kibocsáthat. Ezek elsősorban az egységes piac működését szolgálják. Nem ritka az EU-ban, hogy uniós jogszabályok vagy éppen az EB gyakorlata kimondja valamely uniós norma közvetlen horizontális hatályát, innentől kezdve az uniós jog magánjoggá válik, tehát az ilyen jellegű rendelkezések alanyi jogot konstituálnak a magánjogi jogállású felek (pl. szerződő partnerek) számára. Ezt nevezzük a közvetlen horizontális hatály jelenségének.

Ugyanakkor az uniós jogban az ún. közvetett horizontális hatály is érvényesül, amit a harmonius interpretation kötelezettségének nevezünk. Ez azt jelenti, hogy a belső nemzeti jogszabályokat az uniós joggal összhangban kell értelmezni, azaz a tagállami bíróságoknak arra kell törekedniük, hogy a polgári jogi kódexaik generálklauzuláin átderengve érvényesüljenek az uniós szabályok.¹²

Az európai országok közül többek között *Írország* és *Lengyelország* ismerte el a közvetlen horizontális hatály tételét. Az alapvető emberi jogokat elviekben közvetlenül alkalmazhatónak tekinti abban az esetben, ha semmilyen más jogalapon nem képzelhető el az alapjog érvényesülése.¹³ A *common law* rendszerében is egyértelműen

¹¹ Paczolay: i. m. 9. o.

¹² Gárdos: i. m. 208-209. o.

¹³ Gárdos: i. m. 91-92. o.

elhatárolható az a terület, ahol az alkotmány közvetlen alkalmazhatósága felmerülhet (szerződésen kívüli károkozás területe).¹⁴

Az ismertetett modellek közül kettő verseng egymással a jogtudomány neves szerzői körében: sokan amellet teszik le a voksukat, hogy az alapvető jogok közvetlenül is hatnak a magánjogi jogviszonyokban, szép számmal akadnak azonban olyan nézetek is, amelyek szkepszissel közelítenek e témához, s csak az alkotmányos normák közvetett érvényesülését ismerik el. Úgy tűnik, utóbbiak vannak többségben, akik a közvetett hatály mellett érvelnek. Az alábbiakban bemutatom azokat az érveket, amelyeket e két tábor ütköztet nézetének alátámasztásául.

III. Érvek és ellenérvek az alapjogok és az alaptörvényi normák közvetlen alkalmazhatósága tekintetében

Az alapvető jogok és az egyéb alaptörvényi normáknak a polgári jogi jogviszonyokban való érvényre juttatásával kapcsolatban az egyik uralkodó álláspont a magyar jogtudományban az, hogy az alkotmányos szabályok magánjogi téren is közvetlenül alkalmazhatóak. Ennek a nézetnek a hívei elsősorban avval érvelnek, hogy egyetlen magyar jogszabály sem rögzíti azt, hogy az Alkotmánybíróság (AB) alkotmányértelmezési hatásköre kizárólagos lenne. Sőt, rámutatnak arra, hogy maga a testület rögzítette a 31/1990. (XII. 18.) AB határozatában, hogy *„az Alkotmány értelmezésére nem kizárólag az Alkotmánybíróság jogosult. Az Országgyűlést is megilleti az a jog, hogy hiteles értelmezést fűzzön az Alkotmány valamely rendelkezéséhez, s ezen túlmenően, tevékenységük ellátása során a jogalkotó és jogalkalmazó szervek is értelmezik az Alkotmányt.”*¹⁵ Az egyetlen lényegi különbség tehát a testület és a rendes

¹⁴ Gárdos: i. m. 98. o.

¹⁵ Az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány tekintetében tett megállapításai az Alaptörvényre nézve is megállják a helyüket, hiszen maga a testület emelte ki a 22/2012. (V. 11.) AB határozatában, hogy *„az előző Alkotmány és az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmi egyezősége esetén éppen nem a korábbi alkotmánybírói döntésben megjelenő jogelvek átvételét, hanem azok figyelmen kívül hagyását kell indokolni”,* tekintettel arra, hogy az alkotmányos követelmények és az alapjogok terén az Alaptörvény és az Alkotmány lényegében megegyeznek egymással.

bíróságok alaptörvény-értelmező tevékenysége között az, hogy az AB általi értelmezés erga omnes hatályú.

Ezzel szemben a Kúria jogelődje, a Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésében arra mutatott rá, hogy kizárólag az Alkotmánybíróság rendelkezik az alkotmányértelmezés monopóliumával.¹⁶ A 41/1993. (VI. 30.) AB határozatban pedig Zlinszky János alkotmánybíró a különvéleményében azt hangsúlyozta, hogy az Országgyűlés jogértelmező-alkotmányértelmező határozata csak egy a lehetséges értelmezések közül, de kötelező erővel egyáltalán nem rendelkezik. A magyar jogirodalom több kiváló szerzője a jogalkalmazó szervek tevékenységére is vonatkoztatja ezt a megállapítást.¹⁷

Ugyanakkor az Alaptörvény T) cikkének (3) szakasza rögzíti, hogy *„jogszabály nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel.”* A jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény (Jat.) 2. § (4) bekezdése pedig azt mondja ki, hogy a *„jogszabályok megalkotásakor biztosítani kell, hogy a jogszabály a) megfeleljen az Alaptörvényből eredő tartalmi és formai követelményeknek, b) illeszkedjen a jogrendszer egységébe, c) megfeleljen a nemzetközi jogból és az európai uniós jogból eredő kötelezettségeknek és d) megfeleljen a jogalkotás szakmai követelményeinek.”* Ezekből a rendelkezésekből az következik, hogy a rendes bíróságoknak kötelessége az Alaptörvénnyel ellentétes jogszabályokat félretenni a jogalkalmazás során, az ilyen jogi normákat nem vehetik figyelembe az eseti döntések meghozatalában. Márpedig ahhoz, hogy fény derüljön arra, hogy melyek azok a jogszabályok, amelyek nem állnak összhangban az Alaptörvénnyel, a bíróságoknak óhatatlanul értelmezniük kell az Alaptörvényt. Közelebbről nézve: a rendes bíróságok is – akárcsak az AB –végeznek normakontrollt mindennapi gyakorlatuk során.

A közvetlen horizontális hatály kritikusai szerint azonban hiba lenne akár az Alaptörvényből, akár a Jat.-ból a fenti következtetéseket levonni. Az Alaptörvény ugyanis – amely minden állami szerv hatáskörét és legalapvetőbb funkcióit részletesen meghatározza – sehol nem hatalmazza fel kifejezetten a magyar bíróságokat alkotmányértelmező tevékenység folytatására, tehát abból, hogy külön jogszabály nem tiltja a bíróságok alaptörvény-értelmezését, még nem következik automatikusan az a

¹⁶ BH 1994.1.

¹⁷ Vincze Attila: Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgár jogviszonyokban. Polgári Jogi Kodifikáció 2004/3. sz. 3. o.

tény, hogy a bíróságok jogosultak lennének a jelzett tevékenység elvégzésére.¹⁸ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a magánjogi viszonyok alanyai nem közvetlen címzettjei az alaptörvényi normáknak.

Az Alaptörvény közvetlen alkalmazhatósága mellett érvelők arra is hivatkoznak, hogy az Alaptörvény R) cikk (2) bekezdése értelmében „*az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek*”. A grammatikai értelmezés módszerét segítségül hívva, a rendelkezés valóban utalhat arra, hogy a polgári jogviszonyokban is alkalmazni kell az alaptörvényi normákat, hiszen a „mindenki” kategóriába a magánfelek is beletartoznak. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság a 48/1991. (IX. 26.) AB határozatában kifejtette, hogy önmagában a nyelvtani értelmezés a legtöbb esetben nem kielégítő módszer az alkotmányos szabályok pontos értelmének megtalálásához. A testület legtöbbször a rendszertani értelmezés eszközéhez nyúlt, amikor kétségesnek találta valamely jogi norma tartalmát.

Vizsgáljuk meg közelebbről a rendszertani elemzés szabályai alapján az alaptörvényi normákat! Vékás Lajos már a korábbi, ámde hatályba nem lépett új Ptk. kodifikációja során rámutatott arra, hogy az alapjogok mint az egyén „harcis jogai” fő funkciója az egyéneknek az államhatalommal szembeni védelme, tehát ezek a status negativus körébe tartoznak. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az alapjogok az államot és az állami szerveket kötik, másrészt azt, hogy az állami cselekmények köre csak addig terjedhet, ameddig az Alaptörvény az államot tevékenységére kifejezetten feljogosítja, mert csakis ily módon biztosítható a magánjog világának lényegi összetevője, az elvileg korlátozhatatlan magánautonómia. Az alapjogok éppen azért alakultak ki, hogy olyan privát szférát biztosítsanak a magánosoknak, ahol nem kell tartaniuk az állami beavatkozástól, vagyis garantálják, hogy a magánjogi jogviszonyaik ne fűggjenek a közjogi szabályoktól. Azt tehát, hogy a polgári jogviszonyokban a bíróságok nem alkalmazhatják közvetlenül az alaptörvényi normákat, inkább védelmi eszközként kell értékelni, s nem a bíróságoknak egy fontos jogosultságtól való megfosztásaként.

Ha az eljárási alapjogokat vesszük górcső alá (pl. tisztességes bírói eljáráshoz való jog vagy a jogorvoslathoz való jog), ezek tekintetében is megállapítható, hogy az államot

¹⁸ Vincze: i. m. 4. o.

kötelezik közvetlenül, míg az eljárásban résztvevő feleket csupán közvetetten, az eljárási törvények közvetítése által. Vannak olyan alapjogok is, amelyekről pedig minden kétséget kizáróan meg tudjuk állapítani, hogy egyáltalán nem „mindenkihez” szólnak, hanem csak egy meghatározott alanyi körhöz (pl. menekültek, bevándoroltak, nemzetiségek stb). A harmadik generációs alapjogok pedig csak ún. közvetítő normák segítségével képesek hatni. Az Alaptörvény „*mindenkire kötelezőek*” kitételét tehát nem lehet úgy tekinteni, hogy az alanyi közjogot konstituál, hanem inkább formai, alaki alkotmányosság követelményként, a törvény előtti egyenlőség megfelelőjeként kell rá tekinteni. „Kétséges a mindenki kifejezést a horizontális, közvetlen alkalmazhatóságként értelmezni, különös tekintettel a jogviszonyok különeműségére.”¹⁹

A szkeptikusok gyakran hivatkoznak arra is, hogy az alaptörvényi normák közvetlen alkalmazása megbontaná a hatalmi ágak megosztásával nyert egyensúlyt a jogalkotás és a jogalkalmazás között, mivel a bírói hatalom túlzott felértékelődését jelentené. Mások azonban nem osztják ezeket az aggályokat. A klasszikus montesquieu-i elv a mai modern democráciákban úgy valósul meg, hogy a nemzeti alkotmányok pontosan rögzítik az egyes állami szerveket megillető kompetenciákat, és a hatalmi ágak kölcsönös ellenőrizhetőségének módozatait. Ugyanakkor a hatalommegosztás azt is jelenti, hogy a hatalmi szerveknek együtt kell működniük egymással az egységes célok elérése érdekében. Tehát nem feltétlen probléma az, hogy a rendes bíróságok – mint harmadik hatalmi ág – olyan feladatokat is kapnának, amelyek korábban inkább másik hatalmi kompetenciájába tartoztak. A cél ugyanis az, hogy a hatalommegosztás elvét úgy kell megvalósítani, hogy az az alapjogok lehető legnagyobb védelmét szolgálja. Nem lehet tehát ördögtől való jelenségként értékelni a rendes bíróságok alkotmányértelmező tevékenységét. A bíró megállapíthatja az alapjog tartalmát, azonban arra ügyelnie kell, hogy alapjogot nem korlátozhat. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy az AB amúgy is felülvizsgálhatja a rendes bíróságok alaptörvény-értelmezést is megvalósító határozatait, ezzel máris helyreállítható a hatalmi egyensúly esetleges megbomlása.²⁰

¹⁹ Vincze: i. m. 6-7. o.

²⁰ Gárdos: i. m. 273-276. o.

Az alapjogok korlátozása egy olyan gondolathoz is elvezet, amely szintén a kritikusok vesszőparipája. Gyakran hivatkoznak arra is, hogy a rendes bíróságok azért nem alkalmazhatnak alaptörvényi normákat és alapjogokat, mert ezzel a jelzett alapjogok korlátozását valósítanák meg. Márpedig alapjog-korlátozást csak törvényben lehet megvalósítani. Ezen álláspont vallói azonban figyelmen kívül hagyják, hogy az alapjog tartalma magába foglalja annak a korlátját is, tehát, amikor a bíró az adott jogi normát értelmezi, s megállapítja, hogy annak tartalma összhangban áll-e az Alaptörvénnyel, akkor valójában pont az alapjog a jogszabályba foglalt alkotmányos korlátozását, mint az alapjog tartalmának összetevőjét vizsgálja. Arra a kérdésre keresi valójában a bíró a választ, hogy hogyan értelmezhető a korlátozás úgy, hogy az az alkotmányossági kritériumoknak még megfeleljen.²¹

IV. Az alapjogok tartalmának megállapítása a magánjogi jogviszonyokban

Akár a közvetlen, akár a közvetett alkalmazhatóság mellett érvelünk, egy biztos: a rendes bíróságoknak az alapjogok érvényesítése érdekében oly módon kell értelmeznie az Alaptörvényt, hogy azt össze kell vetni a vizsgálandó jogszabállyal – vagy éppen annak hiányával. Ez azonban korántsem egyszerű feladat. Nem felejthetjük el, hogy az alapvető jogok általában nem abszolút természetűek, tehát tartalmuk mindig attól a pillanattól függ, amelyben az egyén alkotmányosan él a jogaival és szabadságaival. A bíróságoknak tehát esetről esetre kell megállapítaniuk az alapjogok terjedelmét.

A rendes bíróságok számára az első jelentős problémát az jelenti, hogy miként kezeljék az alkotmányos normákat: szabályként vagy jogelvekként tekintsenek-e rájuk. Az alapvető jogok ugyanis kettős természetűek: sokszor annyira egyértelmű rendelkezéseket tartalmaznak, hogy lényegében hasonló jogszabályi rendelkezéseknek tekinthetőek, mint például egy törvény meghatározott szakasza. Másrészt azonban vannak olyan alkotmányos normák is, amelyek a rendeltetésüknél fogva az egész jogrendszert átható alapelvekként funkcionálnak. Előbbiek alapján a bíróság könnyűszerrel eldöntheti az ügyet, míg utóbbiak csak útmutatással szolgálnak a bíró

²¹ Gárdos: i. m. 167-168. o.

számára. A magyar jogtudományban uralkodó álláspont szerint nem egyszerű jogszabályi rendelkezéseknek kell tekinteni az alaptörvényi normákat és az alapjogokat, hanem szabály és jogelv sajátos kombinációjának.²²

Mennyiben hat ki ez a megállapítás a bíróságok által alkalmazott jogszabály-értelmezési módszerekre? Pontosítva a kérdést: mennyiben kell a bírónak speciális alkotmányértelmezési módszereket használnia?

Két klasszikusnak mondható álláspont verseng egymással a civilisztika tudományában: vannak, akik úgy vélik, hogy a bíró alapjogi bíraskodást csak annyiban végezhet, hogy az egyedi ügyben alkotmánybírósági határozatokat elemez; mások szerint azonban az bíróság által végzett alaptörvény-értelmezésnek pont olyannak kell lennie, mint a magánjogi generálklauzulák értelmezése. A kettő közötti közvetítő álláspontot Jakab András képviseli, aki szerint az alkotmányértelmezés alapvetően nem különbözik a jogszabály-értelmezéstől, de azt a bíróságoknak el kell fogadniuk, hogy az AB által kidolgozott „precedensrendszerre” mindenképpen tekintettel kell lenniük. A bíró tehát csak akkor térhet el mind a saját maga korábbi, mind az AB álláspontjától, ha az eltérést indokolni tudja. Közelebbről: a rendes bíróságoknak alkotmányjogi mérlegelést kell végezniük, de nem tekinthetnek el a vonatkozó alkotmánybírósági határozatoktól.

Az alapvető jogok tartalmának megállapítása során elengedhetetlen, hogy a rendes bíróságok is ugyanazokat az alapjog-korlátozási teszteket alkalmazzák, amelyeket az AB fejlesztett ki, hiszen az alapvető jogok megfogalmazása absztrakt, tehát a hagyományos jogértelmezési módszerek segítségével nem állapítható meg (a maga teljességében) azok valódi tartalma. Ez azonban nagyfokú alkotmányjogi dogmatikai tudást vár el a magyar bíróságoktól. A bíróságok az alábbi alkotmányossági teszteket alkalmazhatják: a lényeges tartalom korlátozhatatlansága; a szükségességi-arányossági teszt; s végül speciális alkotmányossági tesztek is rendelkezésre állnak.

A lényeges tartalom korlátozhatatlanságának tesztje arra hívja fel az a rendes bíróságok figyelmét, hogy a jogszabály-értelmezés során érintetlennek kell maradnia az alapvető jogok lényeges tartalma. A legfontosabb kérdés azonban annak eldöntése, hogy melyik

²² Gárdos: i. m. 166-170. o.

alapjog milyen lényeges tartalommal rendelkezik. Sólyom Lászlónak az AB halálbüntetés alkotmányellenességét kimondó határozatához fűzött, méltán híres párhuzamos véleménye fogalmazta meg azt a mind a mai napig uralkodó álláspontot, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog az alapvető jogok érinthetetlen magja. Sólyom azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy egyáltalán nem biztos, hogy mindaddig korlátozható is az alapjog, amíg az nem sérti az életet vagy az emberi méltóságot. Minden egyes alapjognál tehát eltérő lehet a lényeges tartalom, s ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog inkább feltétele, s nem lényeges tartalma az egyes alapjogoknak.

A szükségességi-arányossági teszt az AB másik klasszikus tesztje, amelynek 3 fő elemét különböztethetjük meg. Az első elem a cél és az eszköz, azaz a jogszabályi rendelkezés logikai kapcsolatának a vizsgálatát jelenti, míg a második elem pedig arra szolgál, hogy rámutasson: a korlátozás elkerülhetetlen. Ez az első két elem alkotja a „szükségesség” kategóriáját. A harmadik elem pedig már az „arányosság”, amelynél a bíróságnak azt kell megvizsgálnia, hogy a jogszabály által megvalósított korlátozás arányban áll-e azzal a céllal, amelyet a korlátozás szolgál.

Mind az AB-nak, mind a rendes bíróságoknak speciális tesztek is rendelkezésére állnak, ha az előbbieket alkalmazása eredménytelen maradna. Így speciális teszt kötődik pl. a tulajdonhoz való joghoz (szükségesség helyett a közérdek fennállása) vagy éppen a véleménynyilvánítás szabadságához. Az alapvető jogokkal szemben az alkotmányos jogok pedig amúgy is könnyebben korlátozhatóak, ezért ezekre vonatkozóan az AB az ún. ésszerűségi tesztet alakította ki: elegendő azt vizsgálni, hogy kellően ésszerű, racionális okból történt-e a jogalkotó általi korlátozás, mert ha igen, nem állapítható meg az alapjogok sérelme.²³

A megfelelő alkotmányossági tesztek vizsgálatát követően a bíróságnak mérlegelnie kell, hogy miként alkalmazhatja úgy a jogi normákat, hogy az alkotmányos tartalom is érvényre jusson. Mérlegelés alatt azt értjük, hogy „a mérlegelést végző objektív, az alkotmányban foglalt jogok és eljárások együttes, rendszerszerű értelmezésének

²³ Gárdos: i. m. 173-191. o.

eredményeképp kialakított kritériumok mentén vizsgálja egyes esetekben az alkotmányban foglalt jogok tartalmát.”²⁴

Számos esetben éppen a bírói mérlegelés objektivitásával van a legnagyobb probléma. Sokszor önkényesen történik az alapjogok mérlegelése, különösen, amikor alapjogok ütköznek egymással. A bíróságok a leggyakrabban a lehető legkevesebb korlátozás tesztjét alkalmazzák az alapjogok szembeállításakor, ez azonban nem minden esetben alkalmazható. Márpedig egy hibás alkotmányossági vizsgálat lefolytatása téves eredményekhez vezethet a tekintetben, hogy melyik a fontosabb alapjog.²⁵

Összességében vizsgálva látható, hogy a magyar bíróságok meglehetősen bizonytalanok az alapjogok alkalmazása tekintetében. Azonban ha a rendes bíráskodási gyakorlat megakad, mert az alkalmazandó jogszabályt alkotmányellenesnek találja a bíróság vagy nem talál olyan jogi normát, amely alkotmányos megoldást eredményez, mindenképpen szükség van az Alkotmánybíróság közbenjárására – erre szolgálhat a bírói kezdeményezés, illetve az alkotmányjogi panasz intézménye: ezek azonban már túllépnek a magánjog keretein.²⁶

Cseporán Zsolt

jogász, az ÓNSZ közjogi tagozatának volt tagja

Az Alkotmánybíróság jogfejlesztő joggyakorlata, különös tekintettel az ítéletek hivatkozhatóságára –

²⁴ Gárdos: i. m. 192. o.

²⁵ Gárdos: i. m. 191-197. o.

²⁶ Gárdos: i. m. 281. o.

Az Alkotmánybíróság esetjogának közjogi szempontú vizsgálata az Alaptörvény negyedik módosítása tükrében¹

A nemrég lezajlott és nagy vitát kiváltott „Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása” igen érdekes, és egyben a szakma által erősen bírált rendelkezést is tartalmazott, amely 2013. április 1-jétől már a hatályos jog része. Az említett rendelkezés az Alkotmánybíróság több mint húszéves jogfejlesztő gyakorlata eredményeként kialakult esetjogát érinti: az Alaptörvény negyedik módosítással megalkotott Záró és vegyes rendelkezéseinek 5. pontjában szabályozott kitétel szerint „[a]z Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik.”

Az említett rendelkezés azonban – a közéleti felháborodáson túl – felettébb komoly közjogi problémát is felvet: hogyan értelmezhető a Záró és vegyes rendelkezések 5. pontja, és milyen lehetőségek adódnak az Alkotmánybíróság számára?

Mielőtt azonban a hatályos rendelkezésből fakadó helyzetet elemeznénk, érdemes megvizsgálni az új Alaptörvény hatályba lépése óta végbement folyamatot is, kezdve az egyik 2012. évi alkotmánybírósági határozattal.

I. Az Alkotmánybíróság 22/2012. (V. 11.) AB határozata

Az Alkotmánybíróság a közigazgatási és igazságügyi miniszternek a Kormány nevében, az Alaptörvény értelmezése tárgyában előterjesztett indítványára hozta meg a 22/2012.

¹ A tanulmány létrejöttében Petréttei József professzor úrnak elvülhetetlen érdemei vannak. A tagozat nevében ezúton szeretném megköszönni iránymutató észrevételeit és odaadó segítségét.

(V. 11.) AB határozatát, amelyben kifejtette álláspontját az Alaptörvény hatályba lépése előtt meghozott döntéseinek alkalmazhatóságáról.

„Az Alkotmánybíróság az újabb ügyekben felhasználhatja azokat az érveket, amelyeket az Alaptörvény hatályba lépése előtt hozott korábbi határozata az akkor elbírált alkotmányjogi kérdéssel összefüggésben tartalmazott, feltéve, hogy az Alaptörvény konkrét – az előző Alkotmányban foglaltakkal azonos vagy hasonló tartalmú – rendelkezései és értelmezési szabályai alapján ez lehetséges.

[...] Az Alkotmánybíróságnak azokra az alapértékekre, emberi jogokra és szabadságokra, továbbá alkotmányos intézményekre vonatkozó megállapításai, amelyek az Alaptörvényben nem változtak meg alapvetően, érvényesek maradnak.”²

A testület saját álláspontja szerint tehát az eddigi gyakorlata során, a döntéseinek alátámasztásul szolgáló indokolásaiban kimunkált érveire a továbbiakban is hivatkozhat, amennyiben az adott ügyben az Alaptörvény konkrét rendelkezésének az értelmezése azonos vagy hasonló tartalmú. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság – visszaélve e határozatában kimondottakkal – a jövőben minden esetben és kizárólag az Alkotmány alapján már kialakított esetjogára fog támaszkodni, mivel a testületnek a mindenkori feladata az alkotmányos rendnek – és ennek alapjának, az Alaptörvénynek – a védelme.

„Az előző Alkotmányon alapuló alkotmánybírósági döntésekben kifejtett elvi jelentőségű megállapítások értelemszerűen irányadók az Alaptörvényt értelmező alkotmánybírósági döntésekben is. Ez azonban nem jelenti az előző Alkotmányon alapuló határozatokban kifejtettek vizsgálódás nélküli, mechanikus átvételét, hanem az előző Alkotmány és az Alaptörvény megfelelő szabályainak összevetését és gondos mérlegelést kíván. Ha az összevetésnek az az eredménye, hogy az alkotmányjogi szabályozás változatlan vagy jelentős mértékben hasonló, az átvételnek nincs akadálya.”³

Ezzel azonban nem zárult le az Alkotmány idején meghozott döntések „sorsának” kérdése.

² 22/2012. (V. 11.) AB határozat, Indokolás [41]

³ Uo.

II. Az Alaptörvény negyedik módosításának tervezete: eltérő szövegezés, eltérő probléma

Az Alkotmánybíróság precedensei kapcsán a következő „állomás” a 2013. február 8-án benyújtott alaptörvény-módosító javaslat volt. A Kormány által előterjesztett tervezet számos rendelkezés módosítása mellett a következő 19. cikket tartalmazta: „Az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozat és annak indokolása az Alaptörvény értelmezése során nem vehető figyelembe.”⁴ A Javaslat a részletes indokolásában kitér az előterjesztő a rendelkezés miéértjére:

„E rendelkezés célja, hogy az Alaptörvény rendelkezései az Alaptörvény összefüggéseivel együtt, a korábbi Alkotmány rendszerétől függetlenül kerüljenek értelmezésre. E rendelkezéssel az Országgyűlés mint alkotmányozó hatalom egyértelművé teszi, hogy az Alkotmánybíróság nincs kötve a korábbi Alkotmány alapján meghozott határozataihoz. Ez természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a testület az Alaptörvény egyes rendelkezéseinek értelmezésekor a korábbival megegyező következtetésre jusson, ahogyan azt a lehetőséget is biztosítja, hogy az Alaptörvény egészének kontextusában a korábbi döntésekkel ellentétes megállapításokat tegyen. E rendelkezés tehát nem korlátozza, hanem éppen ellenkezőleg, kiszélesíti az Alkotmánybíróság szabadságát az Alaptörvény értelmezése tekintetében. A Javaslat e körben figyelemmel volt arra is, hogy a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat több elemét is alaptörvényi szintre emelte már az alkotmányozó.”⁵

A rendelkezés ilyen formában történő megfogalmazása és a hozzá kapcsolódó indokolás egy másik, ám hasonlóan megosztó kérdéskört vetett fel a szakmán belül: van-e precedens-bíráskodás Magyarországon vagy nincs – azaz, hogy az Alkotmánybíróság joggyakorlata esetjognak minősül-e?

A vita folyamán a szakma egyik fele azt hangoztatta, hogy mivel Magyarország jogi berendezkedése nem a common law, hanem a kontinentális jogrendszerhez tartozik, a szó ilyen értelmében vett precedens-bíráskodás sincs. Ebből pedig az adódik, hogy az Alkotmánybíróságot – lévén, hogy azok nem precedensek – nem kötik a saját, korábbi döntései, tehát nincs is mit megtiltani. A másik oldal szerint az Alkotmánybíróság joggyakorlata esetjognak minősül és így a testült *quasi precedens-bíráskodást* folytat. Az

⁴ Magyarország Alaptörvényének negyedik módosítása (T/9929. számú indítvány)

⁵ Uo.

álláspontot alátámasztandó, ennek a nézőpontnak a hívei három érvet sorakoztattak fel. Az első indok, hogy a testület már több korábbi határozatában is kimondta, hogy az új ügyekben „értelemszerűen felhasználja mindazokat az érveket és megállapításokat, amelyek a tartalmi összefüggésbe hozható korábbi döntésénél irányadóak voltak.”⁶ A második az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) azon rendelkezése, amelyben kimondja: „Ha e törvény eltérően nem rendelkezik, az Alkotmánybíróság döntése mindenkire nézve kötelező.”⁷ A törvényszövegben szereplő „mindenkire” megfogalmazásba pedig az Alkotmánybíróság is beletartozik. Ez utóbbival szorosan összefügg a harmadik érv, amely a határozatok kötéreijéből⁸ indul ki: a testület a jogállamiság részét képező jogbiztonság érvényesülésével kapcsolta össze a precedensalapú döntéshozatalt: „Az Alkotmánybíróság a jogbiztonság lényegi összetevőjének tekinti saját döntései összhangjának védelmét, annak az elvnek a következetes érvényesítését, hogy az Alkotmánybíróság saját korábbi döntéseit nem hagyhatja figyelmen kívül.”⁹ Ebből következően az Alkotmánybíróság döntéseinek kötéreijét csak alkotmánymódosítással lehet lerontani – azonban ebben az esetben is „akadályba” ütközünk: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni” [Alaptörvény R) cikk (3) bek.]. Azaz, ha más nem is, de a jogállamiságról, az emberi jogok értelmezéséről, továbbá az alapvető államszervezeti kérdésekről szóló eddigi alkotmánybírósági határozatok érvényessége *feltétlenül* és változatlanul fennáll.

Az Alaptörvény Záró és vegyes rendelkezéseinek 5. pontja ezzel a szövegezéssel – bármelyik álláspontból kiindulva – nem vezet célra: a rendelkezés értelmezhetetlen (lenne).

⁶ 652/B/1997. AB határozat, ABH 1997, 752, 754-755.

⁷ Abtv. 39. § (1) bek.

⁸ „A precedensalapú döntéshozatal magában foglalja mind a horizontális, mind a vertikális értelemben vett precedensköttiséget. A horizontális hatás azt a vélelmet fejezi ki, hogy a precedensdöntést hozó bíróságot köti a korábbi, hasonló ügy eldöntésekor megfogalmazott szabály. Klasszikus értelemben a precedensek vertikális hatása pedig azt jelenti, hogy a precedensbíróságon kívüli szabályalkalmazók (a kontinentális típusú alkotmánybíráskodásban: más hatalmi ágak, alkotmányos szereplők) kötelesek a precedensdöntésben foglalt szabályt követni.” D. Tóth Balázs: A precedensalapú döntéshozatal alapkérdései a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában. Fundamentum 2009/4. sz. 91. o.

⁹ 1475/B/1995. AB határozat, ABH 1996, 745, 746. Ld. még D. Tóth: i. m. 90. o.

III. A hatályos Alaptörvény megfogalmazása

A módosító javaslat szövegezése a viták folyamán változott, így a fent említett 5. pont is más megfogalmazást kapott. A jelenleg is hatályos rendelkezés a következő: „Az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik. E rendelkezés nem érinti az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat.”

Ennél a megoldásnál is felmerül azonban a fent említett alapkérdés: miként értelmezhető a szabályozás? Ez az alapkérdés ebben az esetben egy közjogi fogalomhoz kapcsolódik: a jogforráséhoz, valamint annak hatályosságához.

3.1. A probléma megoldásához éppen ezért a jogforrás definícióját kell meghatározni. A jogforrás tág értelemben a jogi norma általános fogalmával azonos: azaz minden jogi normával, amelynek normatív jellege, jogi relevanciája van, illetve mindaz, amiből egyáltalán jogi normák eredhetnek. Szűk értelemben viszont a jogforrásnak csak azok a jogi normák – jogszabályok – tekinthetők, amelyek mindenkire kötelező absztrakt-általános magatartásszabályt írnak elő, illetve azok a szervek, amelyek e jogszabályokat megalkotják.¹⁰ Kibővítve és továbbgondolva a definíciót, az Alkotmánybíróság a határozatában kifejtette, hogy „a jogforrás fogalma a jogszabályt jelenti, amely mindig jogalkotó hatáskörrel rendelkező állami szervtől származik.”¹¹ Ebből adódóan az alkotmánybíróság határozatai – lévén, hogy azok nem jogszabályok – nem minősülnek ebben az értelemben jogforrásoknak. Megjegyzendő azonban, hogy mivel maguk a döntések mindenkire nézve kötelezők [lásd Abtv. 39. § (1) bek.], sajátos megítélés alá esnek, és ebből a szempontból célszerűbb „quasi jogforrásként” kezelni őket.

„Az Alkotmánybírósági határozatoknak több vonatkozásban is jogforrási jellegük van. Egyrészt az Alkotmánybíróságnak az alaptörvény-ellenességet megállapító határozatai a jogszabálynak mindenkire nézve kötelező (erga omnes) hatályú megsemmisítését eredményezik, vagyis a jogszabályok derogációjához vezetnek, és ennek következtében az alkotmánybírósági döntések a jog forrásaivá válnak. Az Alkotmánybíróság

¹⁰ Petrétei József: A jogforrás fogalma, érvényessége és hatályossága. Kodifikáció 2012/1. sz. 8. o. <http://kodifikator.hu/letoltes/category/3-2012-evi-i-szam> (2013. 06. 20.)

¹¹ 121/2009. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2009, 1013, 1028

jogszabályt [...] megsemmisítő hatásköre következtében ugyanis negatív jogalkotás történik: a döntés ugyan – fő szabály szerint – új jogi normát nem foglal magába, de jogi hatása az, hogy az általa megjelölt jogforrás megszűnik, azaz normatív hatását tekintve a korábban szabályozott életviszony esetében a továbbiakban már nem áll fenn a jogi rendelkezés.”¹²

A fenti „negatív” jogalkotási aspektus mellett ki kell emelni „[a]z Alkotmánybíróság olyan, immár intézményessé vált megoldásai, mint a határozat rendelkező részébe kiemelt, kötelező erejű elvi tételek, amelyek nem egyszer pozitív rendelkezéseket tartalmaznak, mindig túlmennek a normakontrollra és megsemmisítésre irányuló indítványon.”¹³ Ehhez kapcsolódik az Alkotmánybíróságnak az a gyakorlata, amely szerint a jogszabály alkotmányos vizsgálata során megállapítja, hogy az adott rendelkezés tárgyában melyek az alkotmányos követelmények.¹⁴

„Az >>alkotmányos követelmények<< megállapítása a vizsgált norma alkotmányos értelmezését jelenti, de nem önálló jogszabály-értelmezést, hanem a lehetséges alkotmányos értelmezések tartományának elvont meghatározását: melyek az adott jogszabály tárgyában azok a követelmények, amelyek alapján a norma alkotmányosnak tekinthető.”¹⁵

Ezekben a helyzetekben a testület nem alkalmazza a megsemmisítés szankcióját,¹⁶ de az alkotmányos követelmények meghatározásával módosíthatja az adott normát – sőt előfordul, hogy új normát is alkothat.¹⁷ Ennek lehetséges esetei, amikor az Alkotmánybíróság i) a követelmények meghatározásával a normaszövegből – a jogalkotói akarathoz képest – tartalmilag jelentős részek figyelmen kívül hagyását rendeli el; ii) a jogszabályban szereplő, fogalmilag lehetséges alternatívákból az egyiket

¹² Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. Kodifikátor Alapítvány, Pécs 2013. 158. o.

¹³ Sólyom László alkotmánybírónak a 42/1998. (X. 2.) AB végzéshez fűzött különvéleménye

¹⁴ „Az Alkotmánybíróság hatáskörei gyakorlása során folytatott eljárásában határozattal megállapíthatja azokat az Alaptörvény szabályozásából eredő, és az Alaptörvény rendelkezéseit érvényre juttató alkotmányos követelményeket, amelyeknek a vizsgált, illetve a bírósági eljárásban alkalmazandó jogszabály alkalmazásának meg kell felelnie.” [Abtv. 46. § (3) bek.]

¹⁵ Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 158. o.

¹⁶ „Ha az Alkotmánybíróság az alkotmányos követelmény meghatározását együtt alkalmazza a vizsgált jogszabály megsemmisítésével, akkor – mivel nincs mit értelmezni – az alkotmányos szabályozási lehetőségek meghatározása a jogalkotónak szól: ez már a jövő szabály tartalmának pozitív előírása, még ha elvont fogalmakkal is.” Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 159. o.

¹⁷ Az alkotmányos követelményekről bővebben ld. Sólyom László: Az Alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 364-372. o.

választja, és így előfordulhat, hogy a jogalkotó szándékával ellentétesen dönt; iii) a jogszabályt kiterjesztően értelmezi, mivel olyan követelményt állapít meg, amely – anélkül, hogy a vizsgált normához nyúlna – teljesen megváltoztatja annak hatását; iv) új, a vizsgált jogszabályban nem szereplő előírást állapít meg.¹⁸

Mindezek alapján az alkotmánybírósági határozatok – a testület gyakorlatában benne rejlő, „pozitív” jogalkotási szerepéből adódóan is – tágan értelmezett jogforrásnak minősülnek, amit igazol a döntéseknek az a jellege is, hogy a bennük kifejtett jogelvek, jogtételek meghatározzák más jogszabályi rendelkezések alkotmányos tartalmát és értelmét.¹⁹

3.2. A hatályosság problémájánál szintén annak fogalmából célszerű kiindulnunk. E szerint hatályos az a jogforrás (jogszabály vagy jogi norma), amelyik lehetővé teszi a jogi hatás tényleges bekövetkezhetőségét. A jogi hatás bekövetkezhetősége – a tényleges hatás kiváltása – pedig az alkalmazhatóság, végrehajthatóság során valósul meg.²⁰ Ezen túlmenően a jogforrás hatályosságának területi, személyi és időbeli jellegét, kiterjedését lehet megjelölni, ami az alkalmazhatóság egy-egy szeletét jelzi.²¹ Jelen esetben az időbeli hatály a releváns, ami azt az időszakot jelöli, amelytől kezdődően és ameddig a jogforrásban foglalt jogi hatás tényleges bekövetkezhetősége elvileg fennáll. Lévéen azonban, hogy nincs általános előírás arra vonatkozóan, hogy a jogforrások – jogszabályok – mely időpontban lépnek hatályba, ezért a hatálybalépésről minden jogszabályban kifejezetten rendelkezni kell.²²

Az alkotmánybírósági határozatok a benne foglalt rendelkezés hatályba lépéséről határoznak – ami lehet *ex tunc*, *ex nunc* vagy *pro futuro*.²³ Maga a határozat – tehát nem annak adott jogszabályra vonatkozó rendelkezéseinek – hatálya kapcsán azonban legfeljebb azt az értelmezést követhetjük, ami a döntés mindenkire nézve kötelező voltára épül, amely joghatás pedig a közzététellel válik „hatályossá”. Itt azonban az alkalmazhatóság kérdése a releváns – vagy, ha úgy tetszik problémás –, mivel a két

¹⁸ *Petrétei*: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 158. o.

¹⁹ *Petrétei*: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 158. o.

²⁰ *Petrétei*: A jogforrás fogalma, érvényessége és hatályossága. 17. o.

²¹ *Petrétei*: A jogforrás fogalma, érvényessége és hatályossága. 18. o.

²² *Petrétei*: A jogforrás fogalma, érvényessége és hatályossága. 18. o.

²³ *Vö. Petréte*: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 127. o.

fogalom – ti. a hatályosság és az alkalmazhatóság – nem szinonim, a kettő eltérhet egymástól.²⁴ Éppen ezért a hatályon kívül helyezés nem minden esetben eredményez alkalmazhatatlanságot. Meglátásom szerint jelen esetben a határozatok az alkalmazhatóság fokozat szerinti elhatárolása²⁵ révén értelmezhetőek. Az Alkotmánybírósági határozatok főszabály szerint kógens jellegűek – azaz kivétel nélkül, mindig, feltétlenül, eltérést nem engedők –, mivel azok mindenkire nézve kötelezőek [Abtv. 39. (1) bek.], azaz kötelezően alkalmazandók. Miután tehát az alaptörvény-módosítás hatályon kívül helyezte az Alaptörvény előtti döntéseket, azok alkalmazhatósága – szűken vett jogszabály esetében, főszabály szerint – szintén megszűnne. Álláspontom szerint azonban, mivel az alkotmánybírósági döntések kötelezőek, azok alkalmazhatósága nem szűnhet meg teljes mértékben: az Alaptörvénybe beemelt rendelkezés csupán „lerontja” a határozatok alkalmazhatósági fokozatát. Ezek alapján a „rég” alkotmánybírósági döntések bár immár nem kötelezőek – tehát hatályon kívüliek –, de „feltételes jelleggel feltétlen” alkalmazandóak.

Befejezésként ezeknek a „feltételeknek” a meghatározására, kijelölésére kívánok rámutatni.

IV. Következtetések

Az Alaptörvény negyedik módosítása során, az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése előtt meghozott döntéseivel kapcsolatban felmerült variációk bármelyikének szigorú betartása célszerűtlen és veszélyes, mivel az Alaptörvény „nem minden alanyi joggal kapcsolatos szakasza ölti tételes norma jellegét, hanem szélesebb mérlegelési lehetőséget nyújtó elvként jelenik meg.”²⁶ Ez arra vezethető vissza, hogy az alkotmányok szövege a maga „lakonikus” mondataival önmagában nehezen

²⁴ Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 121. o.

²⁵ Petrétei: Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények. 128. o.

²⁶ Petrétei: Magyar alkotmányjog II. Államszervezet. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2005. 188. o.

alkalmazható, éppen ezért mindig szükség van a segédfogalmak (dogmatika) és a levezetett tézisek rendszerére.²⁷

A hatályos rendelkezés nem írhat elő kötelezettséget az Alkotmánybírósággal szemben, így az dönthet arról, hogy egy jövőbeni ügyben – ha annak feltételei fennállnak – felhasználja korábbi határozatait és érveit vagy sem, esetleg azoktól eltér.²⁸ E mellett, pontosítva a 22/2012. (V. 11.) AB határozatot, a testület a következő elveket fektette le egyik 2013-as döntésében:

„[31] Az Alaptörvény negyedik módosítása következtében – a Záró és vegyes rendelkezések 5. pontja alapján – azonban az Alkotmánybíróságnak ezen összevetés eredményeképpen az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott határozataiban foglalt érvek felhasználását kellő részletességgel indokolni kell. A korábbi alkotmánybírósági döntésben megjelenő jogelvek figyelmen kívül hagyása ugyanakkor az előző Alkotmány és az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmi egyezősége esetén is lehetségessé vált, a szabályozás változása a felvetett alkotmányjogi probléma újraértékelését hordozhatja.

[32] A hazai és európai alkotmányjogi fejlődés eddig megtett útja, az alkotmányjog szabályszerűségei szükségképpen hatással vannak az Alaptörvény értelmezésére is. Az Alkotmánybíróság az újabb ügyekben vizsgálandó alkotmányjogi kérdések kapcsán felhasználhatja a korábbi határozataiban kidolgozott érveket, jogelveket és alkotmányossági összefüggéseket, ha az Alaptörvény adott szakaszának az Alkotmánnyal fennálló tartalmi egyezése, az Alaptörvény egészét illető kontextuális egyezősége, az Alaptörvény értelmezési szabályainak figyelembevétele és a konkrét ügy alapján a megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya, és szükségesnek mutatkozik azoknak a meghozandó döntése indokolásába történő beillesztése.”²⁹

A testület ez alapján alkalmazhatja az eddigi gyakorlata során kikristályozódott jogelveit, amennyiben azok nem összeférhetetlenek az Alaptörvény értelmezési szabályaival, kritériumaival, valamint az indokolás teljességéhez szükséges a rájuk

²⁷ Jakab András: Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei. HVG-ORAC, Budapest 2011. 303. o.

²⁸ „[...] az előző Alkotmány és az Alaptörvény egyes rendelkezései tartalmi egyezősége esetén éppen nem a korábbi alkotmánybírósági döntésben megjelenő jogelvek átvételét, hanem azok figyelmen kívül hagyását kell indokolni.” 22/2012 (V. 11.) AB határozat, Indokolás [41]

²⁹ 13/2013. (VI. 17.) AB határozat, Indokolás [31]-[32]

történő hivatkozás³⁰ – és ezzel, véleményem szerint kompromisszumra lépett azzal a szándékkal is, ami az alaptörvény-módosítás háttérében meghúzódni látszott.

Ennek fényében, Jakab András szavaira utalva, az elmúlt húsz év alkotmánybírósági jogfejlesztő tevékenység eredménye tehát vélhetően nagyrészt túl fogja élni az alkotmány szövegének cseréjét.³¹

³⁰ Ezek alapján arra, amikor az Alkotmánybíróság előző döntésére hivatkozik lásd például: „Az Alkotmánybíróság megállapította: minthogy az Alaptörvény B) cikke (3)–(4) bekezdése, a C) cikke (2) bekezdése, a 29. cikke (1) bekezdése, a 45. cikke (1) bekezdése, 46. cikke (1) és (3) bekezdése tartalmi hasonlóságot mutat az ABh1.-ben hivatkozott korábbi alkotmányi rendelkezésekkel, és a többi feltétel (a konkrét ügy alapján a megállapítások alkalmazhatóságának nincs akadálya, és szükségesnek mutatkozik azoknak a meghozandó döntése indoklásába történő beillesztése) is fennáll, a konkrét ügyben végzendő alkotmányos vizsgálathoz felhasználja az ABh1. fent idézett megállapításait.” 26/2013. (X. 4.) AB határozat, Indokolás [145]

³¹ *Jakab*: i. m. 303. o.